

Lovrintól Szécsényig - emlékezés Liphay Bélára (1892-1974)

Bozsik András

Debreceni Egyetem, Növényvédelmi Intézet, Debrecen
idnabb@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Liphay Béla lepkész, rovarász, ősvotanikus, muzeológus, mezőgazda, huszár főhadnagy és életeket mentő, hívő katolikus, a történelmi kislelűdi és lubellei Liphay család sarja hosszú utat járt be, amíg megérkezett a bánáti Lovrinból, a szülőfalujából Szécsénybe ősei földjére.

Élete egybeesett Magyarország széthullásával, s a magyar társadalmat, kultúrát, szellemet ért legsúlyosabb megpróbáltatásokkal. Mint a magyar arisztokrácia tagját ezek a változások hatványozottan érték, sőt a létére törtek. Az ősök vagyonát elsodorták a világháborúk viharai, lefoglalták az új idők trükkös eszméinek hasznabérői és megdézsmálták az élelmes ügyeskedők, de az emberi tartás, az öntudat, a neveltetés előnyei s a hozzájuk társult tehetség, szorgalom, találékonyág és a hit menedéke megmaradt. Mindez lehetővé tette számára a túlélést, a minden napi szorgos alkotómunkát, amivel elnyerte a körülötte élők szeretetét, megbecsülését és tiszteletét.

Ha emlékét megőrizzük, felelevenítjük sokoldalú, önzetlen, a magyarságért és az országért tett fáradozásait, s ezzel hozzájárulhatunk egy jobb, igaz világ megteremtéséhez.

SUMMARY

Béla Liphay lepidopterologist, entomologist, museologist, agriculturist, hussar lieutenant, life-saving Roman Catholic, descendant of the historical family Liphay de Kislelűdi et Lubelle did a long way from his home village Lovrin to Szécsény, the one-time land of his ancestors. His life coincided with the disintegration of the historical Hungary, and the most serious trials of the Hungarian society, culture and spirit. These changes affected him as a member of Hungarian aristocracy many times and in fact wanted to destroy him. The fortune of the ancestors have been swept away by the storms of the wars, confiscated by the beneficiaries of tricky ideas of the new age and decimated by practical swindlers, but the human strength of character, the consciousness, the advantage of education and the with them associated ability, diligence, inventiveness and the sanctuary of faith have remained. All these made him possible to survive, to do his everyday hard creative work, which gained him the affection, the esteem and respect of the people living around him.

Protecting his remembrance we evoke his many-sided, altruistic efforts for the Hungarian people and Hungary, and we can contribute to the creation of a better and just world.

Kulcsszavak: Liphay Béla, emlékezés, lepidopterológia, entomológia, paleontológia, növényvédelmi állattan

Keywords: Béla Liphay, lepidopterologist, entomologist, paleontologist, remembrance, agricultural entomology

ÉLETÚT

Liphay Béla lepidopterológus, ősvotanikus, muzeológus, a növényvédelmi állattan művelője 1892. május 28-án Lovrinban született és 1974. március 16-án Szécsényben hunyt el. Lovrin az Osztrák-Magyar Monarchia bánáti részén fekszik, jelenleg Romániához tartozik. Szécsény egy Nógrád megyei kisváros, Liphay Béla életében még nagyközség. Ami a két helyszín között megesett az nem csak Liphay Béla életét, de Magyarország létének gyökeres megváltozását is jelentette. Ennélfogva Liphay Béla életútját nyugodtan tekinthetjük az ország történetének bizonyos mértékben tipikus, s noha nem minden esetben kívánatos, de mindenképpen példamutató eseménysorának.

A két helyszín közötti távolság országúton 336 km, ami négy óra és 11 perc alatt autóval megtehető (Lovrin, északi szélesség 45° 58' 06", keleti hosszúság 20° 46' 18", Szécsény, északi szélesség 48° 04' 48", keleti hosszúság 19° 31' 11"). Liphay Béla maga sem tudta, de attól az időtől kezdve, hogy Románia bekebelezte a szülőföldjét, a Bánátot, egyfolytában Szécsénybe (Magyarországra) készülődött. A készülődés csak nagy kerülökkel volt lehetséges, amelyek közé Kanada is belefért. Ez az utazása tehát 1918-tól 1944-ig tartott, egészen addig, amíg 1944. nagypéntekén felnyitották az útiládákba gondosan becsomagolt, tárgykákká merevedett lovri életüket. Nem tudta, hogy ami eddig történt vele csupán bevezetés volt a megpróbáltatásokba, s ami ezután következik, azt még elképzelni is nehéz. Nem tudta, de nem is törődött vele, mert akik Limanowa és Isonzó poklát megjárták, nem ijednek meg az ármýkuktól.

Édesapja kislelűdi és lubellei Liphay Frigyes báró (1865-1917), édesanyja szárhegyi Lázár Margit grófnő (1872-1954). Családja apai ágon egyike a legrégebb Liptó vármegyei nemesi családoknak, amely hosszú időn át az ország északi részén (Borsod, Nógrád, Heves megyékben) élt és gazdálkodott, majd a XIX. század közepén a bánáti Lovrinban (Lórántfalva) és Kisöszön szerzett birtokot ((Nagy, 1863a). Az anyai ág erdélyi, a szárhegyi Lázár familia ősi erdélyi főnemesi család, birtokaik Csíkszéken és Gyergyószéken voltak, kastélyuk a gyergyószéki Szárhegyen áll ma is (Nagy, 1863b). A család legnevezetesebb képviselői: Liphay Imre (? - 1633) Hont és Bars vármegye alispánja, országgyűlési és törökországi követ; Liphay Antal báró, altábornagy (1745-1800) a török háború kiváló katonája, majd az itáliai hadjárat hadosztályparancsnoka, a bárói ág alapítója; Liphay Béla báró (1827-1899) műgyűjtő, főrendiházi tag, a magyar iparművészeti társulat alapító tagja és

elnöke, huszár főhadnagy az 1848-49-es szabadságharcban, később Pest megye főispánja, a lepidopterológus nagybátyja.

1. ábra: Liphay Béla

Figure 1: Béla Liphay

Neveltetés

Az akkori idők főnemesi gyermekeihez hasonlóan Liphay Béla nem járt elemi iskolába, hanem kezdetben német és francia nevelőnők tanították. Felesége, Odescalchi Eugénia önéletrajzi regényéből (Odescalchi, 1987) tudjuk, hogy ezeket a nevelőket a sokat utazó, a lovrini családi fészektől gyakran távol lévő szülők nem a legszerencsésebben választották ki. Később azonban jól képzett magyar nevelők és tanárok gondoskodtak a tanításáról.

A gimnázium első osztályát Bécsben a Theresianumban (Teréz Akadémia) végezte, de onnan év végén megbetegedése miatt kivették, s a továbbiakban Lovrinban tanult, mint magántanuló. Középiskolai tanulmányainak utolsó két évét Budapesten a Ferenc József Intézet falai között töltötte, s itt érettségizett. A bécsi Teréz-Akadémia Mária Terézia által 1746-ban alapított bentlakásos elit tanintézmény, eredeti neve Theresianische Akademie. Az alapító szerint a cél tehetséges és szorgalmas ifjakkól az állam számára hozzáértő tisztviselőket, tiszteket és diplomatákat nevelni. A Theresianum a birodalom minden nemzetisége számára nyitott volt. A tanítási nyelv német volt, de 1910-től a magyar is kötelező lett. A magyar tanítványokat saját tanterv szerint oktatták, s az érettségi vizsgát is a magyar előírásoknak megfelelően tették le. A tanítást egy magyar referens ellenőrizte egészen az 1920-as évekig. Széleskörű sportolási lehetőségek (lovaglás, vívás, úszás, tánc) és kézműves gyakorlati foglalkozások (modellezés, asztaloság, fafaragás) álltak a diákok rendelkezésére (Anonim2, 2011). A Ferenc József Nevelőintézet diákjai a Budapesti II. kerületi katolikus főgimnáziumba jártak, de ezen kívül francia vagy angol nyelvoktatásban és kívánságra – a Theresianuméhoz hasonló - sport, -zenei képzésben is részesültek. A rendes iskolai tanításon kívül a növendékekkel külön intézeti nevelők és korrepetitorok foglalkoztak (Anonim3, 2011).

Liphay Bélát gyermekkorától érdekelték a természettudományok, szenvedélyesen készült a gazdálkodásra, ennek ellenére szülői indíttatás miatt a zürichi Műszaki Egyetem Technikai Karára iratkozott be, és tanult egy évig. A gépek azonban nem érdekelték. Ez elvette a kedvét tanulmányai folytatásától, ezért egyéves önkéntes katonai szolgálatra vonult be 1913-ban. Ez után tervezte, hogy átiratkozik a Természettudományi Karra, ami sajnos nem valósulhatott meg, mert kitört az első világháború (Odescalchi, 1987).

A katona

Egyéves önkéntesi szolgálata folyamán feltehetően tartalékos zászlósi rendfokozatot szerzett, s így tartalékos tisztként önként jelentkezett katonai szolgálatra a XIII. közös (császári és királyi) huszárezredbe (Odescalchi, 1987). Az ezred tulajdonosa Vilmos herceg volt a Német Birodalom és Poroszország trónörököse. Ezt az ezredet nevezték a legmagyarabb közös huszárezrednek, közkeletű néven a jászkun huszárezrednek. Parancsnoka Sztojanovics Viktor huszár ezredes volt.

2. ábra: A huszár főhadnagy (1918)

Figure 2: The hussar lieutenant (1918)

Az ezred a hadszíntérre 1914-ben a székesfehérvári laktanyából vonult ki, és már a háború első részében az egyik meghatározó győzelem részben a nevéhez fűződik. A két hétig tartó (1914. december 5-13) ütközet Limanowa lengyel kisváros mellett zajlott le, ahol a város felé nyomuló VIII. orosz hadtesttel szemben az északi lapos gerincen a 9. soproni, a 13. közös huszárezred és a 3. szegedi honvéd huszárezred egységei helyezkedtek el, míg a déli lejtőn a 10. székesfehérvári huszárezred foglalt el védőállást. 1914. december 11-én éjszaka indult az orosz sereg támadásra, de az ellenséget, ember-ember elleni, elkeseredett kézi harcban pisztollyal és karddal, valamint szuronyok hiányában fegyveraggal szorították vissza. A súlyos veszteségek ellenére sikerült az oroszokat megállítani, s így a Monarchia helyzetét megerősíteni (Anonim4, 2011). Ezekben a harcokban Liphay Béla minden bizonnyal részt vett. Még 30 évvel később is tisztán emlékezett a gyalogos huszárhoamokra a gépfegyvertűzben (Patay Pál szóbeli közlés, 2011).

Az első világháborúban a huszárokat a legkülönbözőbb célokra használták. Kezdetben lovasságként küzdöttek, de amikor az arcvonalak megmerevedtek, gyalogságként alkalmazták őket, de hogy teljes kötelékként, vagy hadosztály-lovasságként megosztva vetették be őket, az jelenleg nem ismert. A státuszuk, mint lovassági ezred azonban fennmaradt a háború végéig. A háború végén Bulgáriából tértek vissza rendezetten, és Budapesten szerelték le őket. Hivatkozások (Anonim4, 2011).

A háború folyamán Liphay Béla megkapta a Bronz és Ezüst Katonai Érdemérmét (Signum laudis), a Nagyezüst Vitézségi Érmét és a Károly Csapatkeresztet (ismeretlen német újság kivágott cikke 1918-ból). Amennyire egy fényképen kivehettem a Signum laudis érmeket a kardokkal kapta, ami azt sugallja, hogy talán a limanowai helyállásáért tüntették ki valamelyikkel. A háború folyamán rövid pihenőket kivéve végig a fronton küzdött. Egy ilyen erdélyi pihenő során ismerkedett meg Odescalchi Eugéniával, leendő feleségével a Maros menti Meggyesfalván a Bissingen család kastélyában valamikor 1917 júliusa végén, augusztusa elején (Odescalchi, 1987). Szintén felesége közlése szerint harcolt az isonzói csatákban (1916, 1917) az első vonalban, s főhadnagyként szerelt le (Odescalchi, 1987).

Élet Lovrinban

Apja 1917-ben meghalt, s a birtok gondjait először az édesanyja, majd a háború után ő maga vette át. Ezek a feladatok akadályozták meg, hogy egyetemi szinten folytasson természettudományi tanulmányokat. Minden esetre a gazdálkodás szívügye volt, azt kényszernek nem érezte. Lovrin s a birtok Romániához került, s az ottani földreform jelentékenyen csökkentette a magyar birtokosok területét, de a kiváló minőségű talajok lehetővé tették a sikeres gazdálkodást. Lótenyésztésbe fogott, keményítőgyárat létesített, amit később konzervgyárrá alakított. A romániai viszonyok nem kedveztek a magyaroknak: Liphay Bélától általában megtagadták a kiutazási engedélyt, sőt egyszer provokatív módon még kémkedéssel és a román állam elleni szervezkedéssel is megvádolták. Egy hetes vizsgálati fogságba helyezték a feleségével együtt, s ártatlansága mellett jóindulatú

román jószágigazgatójuknak és más ismerősöknek volt köszönhető, hogy fölmentették. A nehézségek ellenére talán ez volt élete legboldogabb időszaka, itt születtek a gyermekei (Frigyes, Antal és Bálint), s a küzdelmes gazdálkodás mellett folytathatta rovtani munkásságát (Odescalchi, 1987).

3. ábra: Fia, Antal elsőáldozása (Lovrin, 1933 körül)

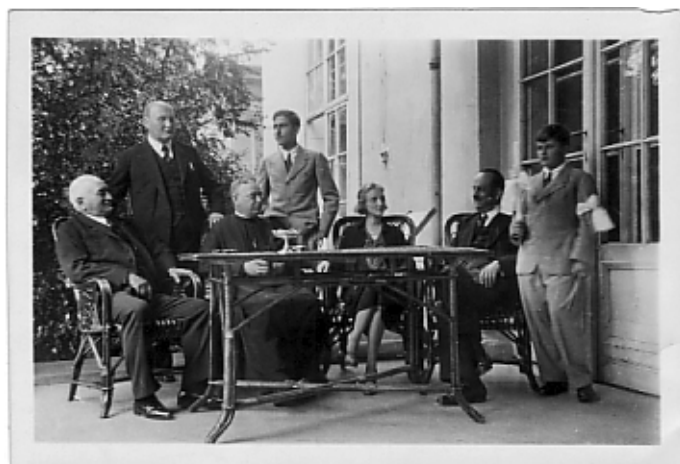

Figure 3: Communion of his son, Antal (Lovrin, around 1933)

Kanadai kiruccanás

1927 tavaszán felderítő útra indult Kanadába, hogy kifürkésze, érdemes lenne-e áttelepülni oda. Családi kapcsolatai révén állást vállalt a Cunard Line angol-kanadai tengerhajózási társaság egyik kanadai irodájában (Winnipeg, Angol-Kanada). 3 évet töltött Kanadában, ahonnan csupán egyszer látogatott haza 1929 februárjában. Azokban az időkben kemény telek voltak, tömegesen hullottak az állatok s gyenge volt a termés, ezek s feltehetően más okok miatt is úgy döntöttek, maradnak Lovrinban (Odescalchi, 1987).

A háború előtti évek

Az 1930-as években egyre világosabbá vált a Liphay családnak, hogy a jövőjük, bármilyen szempontot is tekintenek, bizonytalan Romániában. A közelgő II. világháború baljóslatú előzményei a maradék reményeiket is megkérdőjelezték. A gazdasági helyzet, gyermekeik iskoláztatása, a kapcsolattartás a magyarországi rokonsággal egyre nehezebbé vált. A háború kitörése ezt továbbfokozta: a román hatóságok megtagadták a tartózkodási engedélyt a legkisebb gyermek magyar nevelőnőjétől, a kastélyba román és német tiszteket szállásoltak, Liphay Bélát magát katonai szolgálatra hívták be.

Döntöttek, hogy Magyarországra települnek. Rengeteg utánajárás, engedély megszerzése után sikerült megoldani Liphay Béla leszerelését, eladni a konzervgyárat és a kastélyt, s elcserélni a lovri birtokot. Hasonlóan bonyolult és hosszadalmas volt a magyarországi letelepedés is. Végül keserű szívvel hagyták el a családi hajlékot, lovri barátait s alkalmazottaikat, búcsút vettek előző életüktől, s a hallottaiktól is (Odescalchi, 1987). Az idősebb gyerekek, Figyes és Antal már korábban, a hazatérés előtt Magyarországon tanultak. A legidősebb fiú, Frigyes önkéntesként jelentkezett a frontra, majd rövid szolgálat után a Ludovika Akadémiára vezényelték tisztí képzésre. Innen saját kérésére visszatért a frontra, ahol hamarosan hősi halált halt.

Áttelepülés Szécsénybe

Magyarországon a szécsényi Forgách kastélyt vásárolták meg előzetesen, s ide érkeztek meg 1944 húsvétja előtt már veszedelmesen háborús viszonyok között. Alig rendezkedtek be, a front hihetetlen gyorsasággal elérte Szécsényt, s a bombázások, ágyúzások mindennapossá váltak. Helyiek és menekültek tömege kért menedéket tőlük a kastély öles falú tágas pincéjében. Válogatás nélkül mindenkit – több mint 300 embert - befogadtak és élelmeztek az ostrom ideje folyamán. A visszavonuló német csapatok kivonulás előtt fel akarták robbantani a szécsényi malmot a település teljes lisztkészletével, amit csak Liphay Béla hathatós beavatkozása akadályozott meg.

A megszálló szovjet csapatok elismerték Liphay Béla humanitárius érdemeit, s a parancsnokok megvédték a családot a fosztogatástól és az atrocitásoktól. A szovjet katonák a többször is elkobzott, elrabolt bútorokat és könyvtárat mindannyiszor visszazállították, sőt kivonulásuk után néhány tiszt visszatért a kastélyba, hogy megakadályozzák az esetleges visszaéléseket (Odescalchi, 1987).

Élet Nógrádban

A háború után a szécsényi 80 holdas törpebirtokon saját erővel (néhány megmaradt lovával) és részesművelőkkel intenzív kertészeti gazdálkodásba fogott. Az államosítás után ez lehetetlenné vált, s ekkor a kastély pincéjében gombatermesztésbe kezdett. A kastély adója óriási összeget tett ki, amit a korábban eladott szarvasi kastély árából, s különböző értékű tárgyak eladásából tudtak csak kiegyenlíteni. A megélhetésük a romos kastélyban nagyon nehézé vált. Maradék könyveik, műtárgyaik eladásából és külföldön élő rokonaik csomagjaiból tartották fenn magukat.

Lipthay Béla már 1949-ben bejárt a balassagyarmati múzeumba, ahol részmunkaidőben havi 200 Ft-os fizetésért foglalkoztatták, mint a természettudományban járatos és jó rajzos szakembert. Feltehetően Andreánszky Gábor és Tasnádi Kubacska András segíthették ebbe az állásba, s ugyancsak az ő segítségével kezdett foglalkozni őseletek feltárásával is a közeli Nógrádszakálban és Ipolytarnócon. Egy idő után főállású muzeológus, Nógrád megye első természettudományos muzeológusa lett, ami ha szűkösen is, de biztosította a család fenntartását.

Noha többször is rákerültek a kitelepítendőek listájára, a helyi hatóságok és a lakosság szimpátiája miatt ezeket a határozatokat soha nem hajtották végre. A Rákosi korszakban az életük nem volt könnyű. A legkisebb fiukat sokáig nem vették föl a gimnáziumba, s hosszú munkás évek után levelező úton tudott diplomát szerezni. Részüket volt házkutatásban, rendőri fenyegetésben, s a korábbi vadászmultjából visszamaradt néhány töltenyért felfüggesztett büntetésre ítélték. Ezek a nehézségek és a létbizonytalanság nem ejtették kétségbe. Hivatalos állása mellett gyűjteményét gondozta, rendszeresen rovarokat és állatgyűjteményeket gyűjtött, illusztrációkat készített még a hétvégeken is.

Hollandiai kirándulás

1965. március 25-én indult el a Lipthay házaspár első, a szocializmusbeli külföldi útjára, rokonlátogatásra Hollandiába. Annak ellenére, hogy Lipthay Béla húga, Mária nem sokkal előtte halt meg váratlanul, az utazás 1944 óta az első igazi vakációjuk volt. Rég nem látott rokonokkal, testvérekkel, barátokkal és ismerősökkel találkozhattak és belekóstolhattak a nyugati jóléti társadalom kínálta életkörülményekbe. A 3 hónapos út során végiglátogatták a legszebb városokat és múzeumokat nem csak Hollandiában, de Belgiumban is.

Brüsszelben a Természettudományi Múzeumban (Muséum des Sciences naturelles) fogadta őket Dr. André Capart zoológus, óceánográfus, a múzeum igazgatója, aki ismervén Lipthay Béla rovartani munkásságát egy 3000 belga frankos fizetéssel járó múzeumi állást ajánlott föl neki. Ebben az időben ez 30000 Ft-nak felelt meg, s a hazai fizetése 2200 Ft volt. Lipthay Béla köszönettel visszautasította az ajánlatot, mondván, hogy a hazáját semmi nem pótolhatná.

Kipihenten, élményekkel gazdagodva tértek haza, s folytatták régi életüket. Családi örömeiben nem szűkölködtek: Bálint fiuk korábban megházasodott, s hamarosan két unokának (Endre és Gergely) is örülhettek, Antal fiuk Chilében született gyermekei (Antal és Isabel) után.

Búcsú a kastélytól

Lipthay Béla nyugdíjas éveiben is dolgozott a gyarmati múzeumban, de a sok különféle munka: kiállítás-szervezés, csoportok, látogatók vezetése a rovar- és őslénytani munka mellett hetven év fölött már fárasztó volt számára, s sajnos már gyöngélnedni is kezdett. 1972-ben, amikor a szécsényi kastély felújítása megkezdődött egy műemléki bizottság a kiköltöztetésükről döntött, holott egy korábbi megegyezés biztosította számukra a lakhatást. Lipthay Béla nem sokkal utána hosszabb időre kórházba került, s innen már az új lakásba tért vissza. Majdnem egy évet töltött békében unokáinak örülve, festegetve, de már megfáradva. 1973. november 7-én rosszul lett, kórházba szállították, ahonnan a következő év március 8-án tért haza, és március 16-án elhunyt.

4. ábra: A szécsényi kastély

Figure 4: The castle of Szécsény

Lipthay Béla a rovarász

Felvetődik a kérdés, honnan szerezte Lipthay Béla természettudományos és mezőgazdasági ismereteit? Zürichben nyilvánvalóan műszaki alapozó tárgyakat tanult, természetrajzot, állattant, növénytant, kémiát nem igen. Feltételezhetjük, hogy lovrini magántanárai vagy budapesti gimnáziumi tanárai képezhették ezen a területen figyelembe véve korán megnyilvánuló érdeklődését a rovarok iránt. Fivére Antal is osztotta ezt az érdeklődését hosszú ideig. Felesége több alkalommal is hivatkozik, hogy már gyermekkorában megnyilvánult ez a vonzalom (Odescalchi, 1987). Ezt ő csak közvetve tudhatta meg, hiszen Lipthay Bélát csak a katonáéveitől ismerte. Az erre vonatkozó adatok gyérek. Annyit tudunk, hogy apja és nagybátyja egyaránt rendes tagjai voltak a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak, amely évkönyvében 1892-ben így szerepeltek: „Lipthay Frigyes báró, birtokos, Lovrin; Lipthay Béla báró, Budapest” (Anonim1, 2011). Hogy ez valódi érdeklődés volt vagy csupán a címmel járó kötelesség, nem tudni. A másik szülői agrár vagy biológiai érdeklődés megnyilvánulása lehet az édesanya, Lázár Margit országosan elismert nyúltelepe. Ezen a nyúltelepen figyelt föl Andrásovich Géza magyar királyi gazdasági főtanácsos, a nyúltenyésztés fáradhatatlan híve, egy belga nyúlra, amely tulajdonságaiban eltért az akkori német felfogástól. S ez alapján javasolta ennek a fajtának a bevonását az általa ideálisnak elképzelt, igénytelen és több hasznosítású magyar nyúlfajta kialakítására, amely sokak munkája eredményeképpen kb. 100 évvel ezelőtt létre is jött magyar óriásnyúl néven (Klapka, 2010). Ugyanerről a nevezetes nyúltelepről beszámolt 1907-ben A. F. Wilding, az újjélandi teniszező is (Wallis Myers, 1916).

5. ábra: Kerekfoltú szerecsenlepke - *Erebia medusa* (Denis et Schieffermüller, 1775), Nymphalidae

Figure 5: *Erebia medusa* (Denis et Schieffermüller, 1775), Nymphalidae

A korai érdeklődés vagy a szülői gondoskodás mutatkozik meg abban, hogy már 12 éves korában 320 korona alapítványi tőkével alapító tagja volt az Országos Erdészeti Egyesületnek (Anonim, 1905). Az érdeklődés kétség nélkül nagy szorgalommal és kitartó önálló tanulásal párosult, mert a 20 éves Lipthay Béla részt vett és felszólalt a Magyar Szőlőgazdák Országos Egyesülete 1912. január 19. és 20. között Budapesten megtartott szőlőmolykongresszusán, ahol a szőlőmolyok elleni osztrák és francia kutatások és védekezések sikertelenségéről számolt be (Bakó, 1912). Ezen a konferencián tartott egy érdekes összefoglaló előadást a szőlőmolyok elleni védekezésről Jablonowski József is.

Természettudományos érdeklődésének közvetlen bizonyítéka egyik levelének részlete, amelyet 1956. augusztus 25-én írt Legányi Ferencnek (Legányi, 1957): „Odaérkezésemkor köszönettel vettem szíves sorait és literatúráját, mely különösen érdekelt, hiszen történelmi tárgyú, ami gyerekkorom óta a természettudományos vonatkozású dolgok után, mindig elsősorban érdekelt.”

Kezdetben az öccsével, Antallal gyűjtött, mert több forrásmunka együtt említi őket. Az utolsó az 1930-as évekből. Elsősorban lepkész volt, s mint a felesége írja „csak a magyarországi fajokkal foglalkozott” (Odescalchi, 1987). Gyűjtéseinek színhelye először szülőföldje, a Bánát, a Déli-Kárpátok területe, majd 1944. után Nógrád megye (Szécsény, Balassagyarmat, Nógrádszakál, Ipolytarnóc, Rimóc, Ludányhalászi stb.) (Bálint et al. 2006; Anonim2, 2010). A gyűjtött fajok főleg nagylepkék, de a molyokat sem hanyagolta el. Élete során egy 60000 egyedből álló gyűjteményt állított össze és gondozott haláláig (Hir és Mészáros, 1994; Judik és Tóth, 2010; Zólyomi, 2010). Ez a gyűjtemény jelenleg a Természettudományi Múzeum Állattárában Budapesten található (Bálint Zsolt személyes közlés, 2011; Anonim2, 2010). Több a faunára új fajt talált, mint pl. a *Cupido osiris* (Meigen, 1829) (Bálint et al. 2006), és leírt egy új fajt is (*Chamaesphexia sevenari* Lipthay, 1961), amely később a *Chamaesphexia nigrifrons* (Le Cerf, 1911) szinonimájának bizonyult. Kapcsolatban állt korának legnevesebb gyűjtőivel és szakembereivel. Az I. világháború után a temesvári König Frigyessele, a székelyföldi Diószeghy Lászlóval, Teleki Jenővel, Norman D. Riley-vel a londoni British Museum igazgatójával, a Royal Entomological Society titkárával, Brisbane C. S. Warren-nel a Royal Entomological Society tagjával, Lionel W. Rothschild-dal a legnagyobb magángyűjtővel és számos kiváló lepkésszel. A II. világháború után a hazai rovarászok és lepkészek is jól ismerték: barátja volt a neves lepkésznek, Kovács Lajosnak és Kaszab Zoltánnak, a kiváló bogarásznak, és kapcsolatot tartott olyan neves hazai zoológusokkal, rovarászokkal mint Éhik Gyula, Gozmány László, Issekutz László, Bezsilla László, Móczár László (Odescalchi, 1987; Mészáros Zoltán személyes közlés, 2011).

A lepkék mellett gyűjtött hártványúakat, kétszárnyúakat és cincéreket is, amelyek megtalálhatók hazai és külföldi gyűjteményekben (Papp László személyes közlés, 2011), s erre hivatkoznak számos forrásmunkában.

Figyelme kiterjedt a növényvédelmi állattanra is, nem hiába gazdálkodott sokáig. Balassagyarmaton csodálatos, színes, kézzel rajzolt és festett növényvédelmi állattani posztereket készített pl. az ipari növények kártevőiről (Odescalchi, 1987).

A Nógrád megyében töltött éveiben kora ellenére kerékpárral és kismotorral járta a vidéket, és fáradhatatlanul gyűjtötte kedves rovarait. Zsebéből soha nem hiányzott az összecsukható háló. Munkásságáért 1969-ben megkapta a Magyar Rovartani Társaságtól, amelynek 1943-tól tagja volt (Mészáros Zoltán személyes közlés, 2011), a Frivaldszky Imre emlékplakett ezüst fokozatát (Anonim1, 2010).

Liphay Béla a paleobotanikus

Első élményeit az őslénytani vonatkozásában feltehetően még a múlt század húszas éveiben szerezte, amikor részt vett a kalandos életű Nopcsa Ferenc őslénytani kutatásaiban és ásatásaiban. (König Frigyes szóbeli közlés, 1994 in Hir és Mészáros, 1994). A Nopcsa családot a Liphayak jól ismerték, felesége írásában is szerepel (Odescalchi, 1987). A személyes érdeklődés mellett gyakorlati őslénytani ismeretek is szükségesek voltak Liphay Béla számára a balassagyarmati múzeumi álláshoz is. Ehhez segítséget két neves kutató barátjától, a korábban említett Andreánszky Gábortól és Tasnádi Kubacska Andrástól kapott. Andreánszky Gábor egykori akadémikus, az ELTE professzora, a magyarországi paleobotanika jeles alakja volt, Tasnádi Kubacska András pedig tekintélyes geológus, hírneves gerinces paleontológus, az Országos Természettudományi Múzeum egykori főigazgatója, aki 30 éven át dolgozott a világhírű ipolytarnóci lábnyom homokkő lelőhelyének feltárásán, amely munkához Liphay Béla is csatlakozott.

Liphay Béla a gyakorlati gyűjtési technikát Legányi Ferencről tanulta, aki a magyar őslénytani egyik legtehetségesebb és legnagyobb szorgalmú amatőr gyűjtője volt. Legányi Ferencet hivatalból kirendelték Ipolytarnócra, s Liphay Béla itt tanulta meg tőle a gyűjtés módszereit.

Kettőjük levelezése megtalálható Legányinak a gyöngyösi Mátra Múzeumban őrzött kéziratos naplójában. Ezek az egyetlen, közvetlenül Liphay Bélától származó életére, munkájára és személyére vonatkozó dokumentumok (Legányi, 1957).

A tanítvány – ahogyan Legányi remélte is – tehetségesnek és kitartónak bizonyult: 295 növényi lenyomatot gyűjtött az ipolytarnóci Botos-árokban és 757 lenyomatot a nógrádszakáli Páris-völgyből 1956 és 1962 között (Hir és Mészáros, 1994). A gyűjtött anyagból Andreánszky (1959 in Hir és Mészáros, 1994) és Kovács (1959 in Hir és Mészáros, 1994) több a flórára új fajt írtak le, s ezek közül egyet, a *Lonicera liphayana* fajt a gyűjtő emlékére nevezték el.

6. ábra: Úton a Páris-patak völgyébe (Nógrádszakál, 1957)

Figure 6: On the way to the Paris valley (Nógrádszakál, 1957)

7. ábra: Kétszikű levéllenomatok (Lipthay Béla gyűjtése, Ipolytarnóc)

Figure 7: Leaf impression of a dicotyledonous plant (Lipthay collection, Ipolytarnóc)

Lipthay Béla és a művészetek

Hihetetlen kezűgyessége és művészi érzéke volt (Patay Pál szóbeli közlés, 2011). Jól rajzolt és festett, kedvelt technikája a pasztellrajz volt. Főleg tájképeket festett, de szívesen ábrázolta a rovarokat, köztük a számára legkedvesebbeket, a lepkéket. Könyvillusztrációkat is készített. Legányi Ferencnek írt levelében (1956. IX. 23.) említi meg: „Utolsó nap reggel fél nyolctól másnap reggel 9-ig szakadatlanul rajzoltam.” Tudott fát faragni és értett az asztalosmesterséghez. Gyűjteményi dobozai készítésében tevékenyen részt vett a lovrini kastélyban berendezett asztalosműhelyben, ahol felesége felolvasása mellett esténként sokáig dolgozott. Súlyos betegen is festegetett Kossuth utcai lakásuk verandáján. A kerttervezés, parkosítás nagyon érdekelte: az 1920-as években a Vérmezőn létesített park egyes részeit Lipthay tervei és rajzai alapján ültették be (Odescalchi, 1987).

Lipthay Béla első nyelve valószínűleg a német volt. Erre utal, hogy verseit németül írta. Legányi Ferenchez intézett egyik levelében írja: „Úgy szoktam, hogy életem mozzanatait versbe öntöm és elteszem.” Az egyik visszaemlékezésének (címe: Ausgrabungen in Ipolytarnóc = Ásatások Ipolytarnócon) kezdete így hangzik:

„Ein Hauch vergang'ner Zeiten
Verliess das Felsengrab,
Verscholl'ne Seelchen gleiten
Zu uns ins Tal herab.”

Régmúlt idők lehelete
A sziklasírból felkele,
S árva lelkek bús serege
Tér hozzánk, a völgybe le.

(Bozsik András fordítása)

Felesége írja, már megismerkedésükkor feltűnt neki a fiatal huszártiszt finom modora, széleskörű műveltsége és kivételes olvasottsága.

8. ábra: Az őszi táj (Ipolytarnóc, Liphay Béla festménye)

Figure 8: The primaeval landscape (Ipolytarnóc, painting of Béla Liphay)

Liphay Béla és a sport

Liphay Béla kiválóan sportolt, igazi sportember volt. Felesége számtalanszor felidézi, hogy milyen pontosan lőtt célba, milyen eredményesen vadászott. Az egyik Pallavicini Antal szervezte, híres pusztaszeri vadászaton ő volt a legeredményesebb lövő: napi hat, -hétszáz apróvadat (mezei nyulat, fácánt) terített le (Odescalchi, 1987). Az első világháborúban huszárként küzdött, ennél fogva lovagolni is kellett tudnia, még pedig nem is akárhogyan. Minden bizonnyal nagyon kedvelte a lovakat, mert Lovrinban fáradságot és költségeket nem kímélve ménest alapított. Olyannyira szerette a lovait, hogy minden egyes tenyészkanca ellésére bármely időben ellátogatott. Házasságkötése után, amikor a birtok igazgatása a nyakába szakadt valószínűleg sok ideje lovaglásra nem maradhatott, legalább is a felesége erről nem emlékezett meg (Odescalchi, 1987).

A sporthoz való viszonyát és eredményeit azonban a legárnyaltabban a teniszen keresztül ismerhetjük meg. A tenisztanára Anthony F. Wilding volt, az újjélandi születésű, nyolcszoros wimbledoni teniszbajnok, olimpiai bronzérmes (1912, Stockholm), aki nem csak teniszezni, de angolra is tanította 1907-ben és 1908-ban a Liphay fivéreket, Bélát és Antalt. Anthony Wilding önéletrajzi regénye (Wilding, 1913) és barátjának könyve (Wallis Myers, 1916) részletesen beszámolnak a bajnok eseményekben gazdag életéről, aki akkoriban igazi világsztárnak számított, és akit az európai arisztokrácia és felső tízezer a tenyerén hordozva meghívásokkal halmozott el. Wilding motorkerékpárjával száguldozva járta be Európa tenisztornáinak színhelyeit, és a versenyek közötti időszakokban a legtehetősebb európai családok gyerekeit tanította teniszezni. 1907 október elején utazott a Liphay családhoz, miután Chaustnikban Rohan herceg csehországi birtokán megegyeztek vele. Wilding nagyon boldog hat hónapot töltött Lovrinban. Liphay Frigyes báró és a felesége igen kedvesek voltak hozzá, s a két tanítványa pedig feltétel nélkül tisztelte (Wallis Myers, 1916). Ugyanez a forrás említi meg a lovrini téli sportokat: lovaglás, korcsolyázás, jégheki és természetesen a vadászat. Másodjára Wilding 1908 augusztusában látogatott Lovrinba. Ez alkalommal rövidebb ideig maradt, s egy levelében a következőket írta: „A Liphayak elbűvölőek, mint mindig” (Wallis Myers, 1916).

A két Liphay fiú továbbadta a wimbledoni bajnoktól tanultakat. A lovrini intelligencia és polgárság körében a tenisz kedvelt sporttá vált. Nem csak a bárói családnak, de egy-két tehető kereskedőnek is volt saját tenispályája, s a fiatal Liphay Béla főleg Hügel Miklós nagykereskedő pályáján játszott, mert a sajátjuk túl messzire esett. A legtehetősebb tanítványa és teniszpartnere egy fiatal ügyvéd, dr. Buding Ferenc volt, akit később a II. világháború végén, mint népi németet (a lovriniak nagy része bánáti sváb volt) elűztek Romániából, s tenisztanításból próbált megélni (Odescalchi, 1987). Először Németországba emigráltak, majd 1948-ban Argentínába mentek. Két lányának játékára egy teniszbemutatón felfigyelt Juan Perón elnök. Az apát alkalmazta a nyári rezidenciáján, Olivos-on kialakított tenisziskolában trénernek. A két lány Edda és Ilse 1953-ban argentin bajnok illetve 1954-ben ifjúsági bajnok lett, hamarosan megkapták az argentin állampolgárságot és az elnök költségén indultak a nemzetközi tenisztornákon 1954-ben Európában (Anonim, 1954). A Buding családban két fiú is született, a legidősebb Lothar 1954-ben a 7. volt az argentin ranglistán, de a legkisebb gyerek, Ingo Edda mellett elismert játékosná vált (Anonim, 1968). Edda Buding 1961-ben és 1962-ben német teniszbajnok, 1968-ban párosban német versenyzőként aranyérmes nyert a Guadalajara-i nyári olimpián (Mexico). Ingo a német Davis kupa csapat tagja, kapitánya volt, s 1967-ben a Roland Garros döntőjén 8. lett. Buding Ferenc az 1960-as

években a francia Riviérán, Bandolban létesített jó nevű tenisziskolát és hotelláncot. A család ezt még ma is működteti.

9. ábra: Családi kisvadászlat (Lovrin, 1936 körül)

Figure 9. Family hunting (Lovrin, around 1936)

A kiváló sportpedagógus, Buding Ferenc 1976-ban egy nagyszerű könyvet írt a „Holnap tenisze” címen (Anonim, 1979), amelyben a következő sorokkal emlékezett meg a Liphay fivérekről (Buding, 1976): „Dedikálom a báró Liphay Béla és Antal testvéreknek, akik régmúlt napjaimban barátaim voltak Lovrinban, a Bánátban. Éspedig hálával és köszönettel, hogy általuk bevezetődött a tenisz Magyarországon déli részében. Hozzájárult ehhez még barátjuk, Tony Wilding, wimbledoni bajnok, aki 1907-ben, 1908-ban tanította és mesterien képviselte ezt a játékot. Valamint apjuk, báró Liphay Frigyes és apósom dr. Reitter Imre, akik már 1889-ben megalapították Lovrinban az első teniszkлубot.” Ezeket a sorokat Liphay Béla sajnos már nem olvashatta.

Liphay Béla kedvenc sportja tehát a tenisz volt. Olyan magas szinten űzte, hogy 1929-ben legyőzte a neves kanadai bajnokot, Jack Wright-ot (Odescalchi, 1987). A sportnak köszönhetően, hogy az 1950-es években, a hatvanas évei körül is megőrizte sportos külsejét (Patay Pál), ami a rovargyűjtés során sem volt hátrány, hiszen mint igazi gyűjtő, amikor csak tehetett a terepen dolgozott.

A sors fintora, hogy a jó, mondhatni baráti viszonyban lévő Liphay fivérek és tenisztanárak ellenségekké váltak az I. világháborúban. Liphay Béla és öccse, Antal huszártisztként harcolták végig a háborút, Wilding kapitány pedig az angol haditengerészet kötelékében a Neuve-Chapelle-i (Pas-de-Calais, Franciaország) csatában esett el 1915-ben.

A TANULSÁG

Van valami meghatározó, felemelő és tragikusan magyar abban, hogy egy magyar báró, akit szinte mindenétől megfosztottak, a legidősebb fia a fronton halt meg, a középső fia emigrációban él, a legkisebbet nem veszik föl az egyetemre a származása miatt, 64 évesen belefog a kövületek kutatásába, amelyeket a hátizsákjában 5-6 darabonként kismotorral szállít a múzeumba, szabad idejét és hétvégéit rovarfajta kutatásaival, gyűjtéseivel tölti, hogy gyűjteményeit ráhagyja hazája múzeumaira. Szinte bárhol pillantunk Liphay Béla életébe, mindenütt átlag fölötti emberek, kiemelkedő személyiségek álltak vele kapcsolatban. Nagyszerű és példamutató emberi tettek, komoly eredmények, szorgalom és kitartás még a legreménytelenebb időszakokban is. Ha ezeket összehasonlítjuk korunk tipikus képviselőivel, gyakran ennek ellenkezőjét tapasztalhatjuk: kicsinyesség, haszonlesés, műveletlenség, restség, eredménynek álcázott kistitű semmittevés.

Olyan ember volt, aki emberi méltóságát megőrizte. Összeomlott a világ, a talpáról a feje tetejére állt, de ő mindig tudta, hol a helye. Elveszítette minden vagyonát, de mindvégig megőrizte önmagát s mindazt, amit értéknek tartott. Istenhite mellett ez adott erőt neki a túléléshez, amely nem vegetálás volt, hanem serény tevékenység, alkotás, s végül, akitől mindent elvettek, az adott értékes ajándékot valamennyiünknek. Emberi kvalitásait, tartását kiválóan tükrözi a következő eset, amikor esős időben készült valahová, s a gyarmati múzeumban egyik munkatársa így szól hozzá: „Béla, megázol!” „De csak kívülről!” (Patay Pál szóbeli közlés, 2011).

EPILÓGUS

1974. március 16-án az elíziumi mezőkön kinyújtóztatta tagjait egy nagyon öregnek és fáradtnak látszó férfi. Lassan megrázta magát, érezte, hogy visszatér elveszett ereje. Felugrott. Egy fa mellől felkapta odatámasztott

hálóját, és könnyed léptekkel, mint valaha, egy pompás, soha nem látott pillangó után iramodott. Fogalma sem volt róla, hogy ezt a lepkét egyenesen neki teremtették...

10. ábra: Liphay Béla a hegyekben

Figure 10. Béla Liphay in the mountains

KÖSZÖNETEK

Ez a rövid írás – az eddigi legrészletesebb Liphay életrajz – csak sokak segítségével jöhetett létre. A hazai rovarászat és muzeológia számos kiemelkedő alakja, a Liphay család több tagja a legnagyobb jóindulattal és segítő szándékkal támogatott benne. Valamennyiüknek nagyon köszönöm a sok értékes adatot, fényképet, visszaemlékezést és kutatási ötletet.

Íme a segítők listája a megkeresés sorrendjében:

Liphay Antal (Budapest), Dr. Liphay Endre (Budapest), Dr. Bálint Zsolt (főmuzeológus, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest), Kapros Márta (nyugalmazott muzeológus, Palóc Múzeum, Balassagyarmat), Dr. Bakonyi Gábor (egyetemi tanár, Szent István Egyetem, Gödöllő), Dr. Hír János (igazgató, Pásztói Múzeum, Pásztó), Dr. Mészáros Zoltán (nyugalmazott egyetemi tanár, Kertészeti Egyetem, Budapest), Dr. Vojnits András (nyugalmazott kutató, tanár, Dabas), Dr. Mahunka Sándor (akadémikus, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest), Dr. Patay Pál (nyugalmazott tudományos tanácsadó, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest), Dr. Füköh Levente (igazgató, Mátra Múzeum, Gyöngyös), Dr. Földessy Mariann (osztályvezető, Mátra Múzeum, Gyöngyös), Dr. Varga András (főmuzeológus, Mátra Múzeum, Gyöngyös), Limbacherné Dr. Lengyel Ágnes (igazgató, Palóc Múzeum, Balassagyarmat), Kazareczki Noémi (muzeológus, Kubinyi Ferenc Múzeum, Szécsény), Sótér Vilmos (igazgatóhelyettes, Liphay Béla Szakképző Iskola, Szécsény), Tóbiás Attila (Nógrád Megyei Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatal, Salgótarján), Dr. Kiss András (muzeológus, Bánáti Múzeum, Temesvár), Kocs Irén (muzeológus, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy), Alison Harding (Ornithology & Rothschild Libraries, Natural History Museum, Tring) és Marie Depris (Muséum des Sciences naturelles, Brüsszel).

Köszönöm Liphay Bélának, hogy életének áttekintése során annyi kiváló emberrel megismerkedhettem, kapcsolatba kerültem, sok egykori munkatársa, barátja életét és tevékenységét megismerhettem. Különösen szerencsésnek érzem magam, hogy Patay Pali bácsi, Liphay Béla egykori balassagyarmati munkatársa megosztotta velem emlékeit az 1950-es évek eseményeiről, amelyeket együtt éltek át.

Liphay Béla élete még nincs felderítve. A kutatás még folyik. Jelen írás egyfajta előzetes vázlatnak tekinthető.

IRODALOM

Anonim (1905): Az Országos Erdészeti Egyesület tagjainak névsora és hátraleékkimutatása 1904. év végén. Erdészeti Lapok 1. füzet: 1-26.

http://erdeszetilapok.oszk.hu/01153/pdf/01153_elm.pdf

Anonim (1954): Uns schickt der Präsident. Spiegel, 33. 11.08. p. 25.

Anonim (1979): In der Schule beginnt der Kundenfang. Spiegel, 37. 10.09. p. 209-217.

- Anonim (1980): Für Trainer und Trimmer. Spiegel, 38. 07.07. p. 150.
- Anonim1 (2010): A Frivaldszky Imre Emlékplakett kitüntettjei. http://www.magyarrovartanitasasag.hu/frivaldszky_emlekplakett.html
- Anonim2 (2010): A Magyar Természettudományi Múzeum lepkegyűjteménye. <http://www.nhmus.hu/hu/allattar/lepkegyujtemeny>
- Anonim1 (2011): A Királyi Magyar Természettudományi Társulat évkönyve 1892. <http://www.friweb.hu/iratok/tudomany/eml1892/EML3B.HTM>
- Anonim2 (2011): Stiftung Theresianische Akademie Wien. <http://www.theresianum.ac.at/gymnasium/ueber-uns/geschichte/>
- Anonim3 (2011): Ferenc József – nevelőintézet. http://www.kislexikon.hu/ferenc_jozsef-nevelointezet.html
- Anonim4 (2011): A tízes huszárok a világháborúban (1914-1918). http://www.fehervarihuszarok.hu/10_tortenet.html
- Bakó Gábor (1912): A szőlómolykongresszus. Rovartani Lapok XIX. kötet 2-3. füzet: 17-18. http://www.archive.org/stream/rovartanilapok1922magy/rovartanilapok1922magy_djvu.txt
- Bálint Zs., Gubányi A., Pitter G. (2006): Magyarország védett pillangóalakú lepkéinek katalógusa. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, pp. 170. www.nhmus.hu/modules/Tar.../02_Gubanyi_2006_Lepkekatalogus.pdf
- Buding F. (1976): Le tennis de demain (un nouveau style pour tous les ages). Editions Y.P.A., pp. 123.
- Hir J. és Mészáros Z. (1994): Megkésétt emlékezés Liphay Bélára Nógrád megye első természettudományos muzeológusára. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 19: 157-167.
- Judik B. és Tóth E. (2010): Neves nógrádi természettudósok élete és munkássága. http://neogradiensis.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=100;judik-belath-enik-neves-nogradi-termeszettudosok-elete-es-munkassaga&catid=35:neves-termeszettudosok-elete-es-munkassaga&Itemid=64&lang=en
- Klapka E. Cs. (2010): Magyar óriásnyúl. <http://www.magyarvagyon.com/csoportok/39-Allati-temak/temak/341/4.html>
- Legányi F. (1957): Múzeumi napló. VIII. kötet. Kézirat. Mátra Múzeum, Eger, pp. 267.
- Liphay B. (1961): Eine neue *Chamaesphexia*-Art (Lepidoptera: Aegeriidae). Acta Zoologica Hungarica 7: 213–218.
- Zólyomi J. (2010): A Palóc múzeum (Balassagyarmat) történetéből. http://www.museum.hu/museum/index_hu.php?ID=487
- Odescalchi E. (1987): Egy hercegnő emlékezik. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, pp. 413.
- Óhidy Viktor (2007): Főúri lakáskultúra Magyarországon a dualizmus időszakában. Doktori disszertáció, ELTE, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola Magyar Művelődéstörténeti Program, Budapest, pp. 302. http://doktori.btk.elte.hu/hist/ohidy/dissz_ohidy.pdf
- Nagy Iván (1863a): Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 7. kötet. Kiadja Ráth Mór, Pest, pp. 610. http://books.google.com/books?id=HPgUAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_v2_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Nagy Iván (1863b): Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 10. kötet. Kiadja Ráth Mór, Pest, pp. 944. http://books.google.com/books?id=n-sGAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_v2_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Wallis Myers, A. (1916): Captain Anthony Wilding. Hodder and Stoughton, London, pp. 306. <http://www.ebooksread.com/authors-eng/a-wallis-arthur-wallis-myers/captain-anthony-wilding-ala/1-captain-anthony-wilding-ala.shtml>
- Wilding, A.F. (1913): On the court and off. Doubleday, Page and Co., New York, pp. 273. http://www.archive.org/stream/oncourtoff00wildrich/oncourtoff00wildrich_djvu.txt